

и с неперменным "петербургским колоритом", являющегося своеобразной модификацией на более высоком интеллектуальном уровне городского фольклора, к которому обращались, в частности, А.С. Пушкин /"Уединенный домик на Васильевском"/, В.Ф. Одоевский /"Насмешка мертвеца"/, М.Ю. Лермонтов /"Штосс"/, что позволило писателям подойти к самостоятельной мифологизации петербургской действительности. Причем основной объект изображения они не выдумывали: это был современный город, климат, ландшафт и тип жителя которого удивительно специфичны и являлись основными маркерами петербургского текста.

Исключительность пушкинского восприятия Петербурга видится в том, что автор завершил традицию классицистической литературы, прославляющей Петра и его город, утвердил пришедшее из городского фольклора эсхатологическое представление о северной столице и создал на его основе литературный миф, насыщенный мотивами из библейской мифологии. Петр, превратившийся в Медный всадник, становится центральной фигурой пушкинского литературного мифа: с ним связано величие города и трагедия "маленького человека".

Одновременно с А.С. Пушкиным создавал свой литературный миф Н.В. Гоголь, сосредоточивший свое внимание на судьбе "маленького человека". Писатель пришел к заключению о невыносимости жизни в таком городе, причем отрицание петербургского мира было у него связано с предчувствием неизбежности его гибели, что вводило литературный миф в более общие "культурные мифы" о большом городе и его эсхатологии.

Литераторов-современников и писателей последующего времени привлек именно гоголевский Петербург, город, приобретающий черты нереального пространства. Интерес к Петербургу у писателей натуральной школы предполагал прежде всего интерес к городскому быту, оцененному резко отрицательно и представленному как совокупность знаков бедности, нищеты и унижения /альманахи "Физиология Петербурга", "Петербургский сборник"/. А тема предельного унижения была связана с образом падшей женщины /Я.П. Бутков, Н.А. Некрасов, Ф.М. Достоевский/. Ф.М. Достоевский, отталкиваясь от Н.В. Гоголя, создал по сути третий вариант мифа — глубоко поэтическое видение трагичнейшего и фантастичнейшего в мире города, своего рода Северной Голгофы, куда восходят на страдания и гибель его герои. Вместо пушкинского признания "Люблю тебя, Петра творенье" у Ф.М. Достоевского звучит другое: "Виноват, не люблю его. Дырря, колья, монументы".

Царственные всадники северной столицы около столетия в русской литературе /от А.С. Пушкина до поэтов "серебряного века"/ сосредоточат на себе историческую мистику Петербурга, став, по сути, памятниками русской Судьбе. Город этот по количеству текстов, связей, ассоциаций, по объему культурной памяти вполне может считаться уникальным явлением в мировой цивилизации.

Л.Е. Азарова

КІЛЬКІСНИЙ ПІДХІД ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ СКЛАДНОСКЛАДЕНИХ ДВОКОМПОНЕНТНИХ СЛІВ

— *юсстаномичні*
Складноскладені іменники у сучасній українській мові становлять самостійний граматичний клас, що характеризується статусом слова. Складноскладений іменник - це поєднання двох (чи більше) іменників, що становлять "єдність взаємозумовлених значень, котра виражена в єдності форми", як одна семантична цілісно номінативна одиниця. Видатні лінгвісти О. Х. Востоков, Ф. І. Буслаєв, І. І. Срезневський, Ф. Ф. Фортунатов, О. О. Шахматов, О. А. Потебня та ін. своїми

працями дали початок системи вивчення словотвору і, зокрема, дослідженню складноскладених слів. Дуже цінним є виділення складноскладених слів зі словникового складу мови, їх етимологічний розвиток, тематична класифікація цих слів, а також постановка проблеми віднесення їх до слова, а не до словосполучення.

У 50-60 роки нашого сторіччя значно збільшилася кількість використання складно складених слів, тому проблема складних іменників, що утворюються без сполучувальних голос-них за моделлю "іменник + іменник" набула в цей період особливу актуальність. У теперешній час процес утворення таких іменників проходить ще активніше. Це знаходить своє відображення у словниках сучасної української мови. Для позначення досліджувальних одиниць використовується термін складноскладені іменники. Такий термін здається більш вдалим, тому що він цілком відображає структуру розглянутих одиниць: це складне слово, яке складається не менш ніж з двох основ; це і складене слово, оскільки компоненти являють собою самостійні лексеми-іменники ("складене" вказує на формально розчленований висловлений самостійними лексемами склад); за лексико-граматичними ознаками складні та складені утворення відносяться до іменників. Статус складноскладених іменників визначається єдністю основних ознак, що притаманні названому розряду іменників:

1. Складноскладені іменники є постійним "номінативним знаком" і характеризуються цілісністю значення та відтвореністю.

2. Лексичне значення складноскладеного іменника характеризується ідіоматичністю.

3. Складноскладені іменники характеризуються цілісною оформленістю.

В науковій літературі відсутні роботи, в яких були б досліджені сполучувальні можливості основ у складноскладених двокомпонентних словах за кількісною ознакою. Аналіз кількісних співвідношень є невід'ємним методологічним засобом для вивчення закономірностей побудови складних слів. Саме кількісний аналіз є основою наукового підходу до вивчення явищ і фактів. Якісний бік об'єктів нерозривно пов'язаний кількісно. Кількісна сторона як філософська категорія виражає зовнішню визначеність об'єкту, його величину, число, ступінь розвитку властивостей. В цьому зв'язку дуже важливим є питання вибору кількісних оцінок, використовуючи які можна виразити істотну визначеність об'єкту, тобто якість і, врешті, виявити закономірність явища, що вивчається.

Вчені-фізіологи та лінгвісти у своїх дослідженнях досить часто поруч зі структурними принципами застосовують кількісне оцінювання при проведенні досліджень та опису їх підсумків, при вивченні різних залежностей та закономірностей. Так, М. В. Арапов відзначає, що кількісні оцінки присутні практично у будь-якій роботі про природну мову¹. Описуючи конкретну мову, його дослідник обов'язково відзначить, що в ній розрізняються, скажімо два числа, шість відмінків та ін.

Для об'єктивного оцінювання закономірностей того чи іншого явища дуже важливим є вибір шляху дослідження, способів та засобів досягнення будь-якої мети, зокрема, вирішення конкретних завдань при вивченні словотворень. Наукове пізнання, в першу чергу, встановлює якісну визначеність явищ, тобто знаходить притаманні їм особливості, що відрізняють їх від інших явищ. Не встановивши якісної сторони явищ, не можна встановити закономірностей їх розвитку.

М. В. Арапов вказує, що лінгвіст, якщо він виступає як практик, обов'язково розглядає мову не тільки в якісному, але і в кількісному аспекті. Важко знайти лінгвістичну роботу, в якій взагалі не було б елементарних підрахунків. Підраховується число фонем у даній мові, число складів різноманітної структури, кількість способів висловити граматичне або словотвірне значення, співвідношення об'ємів різноманітних класів слів та ін.

У прикладній лінгвістиці на результатах таких підрахунків базуються різно-

манітні евристичні процедури: виявлення ключових слів, встановлення парадигматичних та синтагматичних відношень між ними та ін. У лінгвістиці є ряд понять, тісно пов'язаних із мірою, хоча загальноновизнаного способу виражати цю міру у вигляді числа не існує. Це, насамперед, поняття продуктивності та регулярності. При описах мовних явищ використовується цілий ряд понять, які нечітко пов'язані з кількістю. В будь-якому випадку ці поняття протистоять всім спробам чисто структурного аналізу. Мається на увазі маркованість, спрямування відношень похідності, межа міжвідсутністю знака та нульовим знаком².

М. В. Арапов підкреслює³, що якщо лінгвіст намагається відповісти на питання, який сенс мають у його спеціальності числа та слова типу "часто", "рідко", "багато", "мало" та ін., то перед ним відкрито два шляхи. Перший пропонує психолінгвістика. Ставши на нього, лінгвіст покладається на те, що справжній сенс його власних обчислювань відкриється йому в майбутньому, коли буде досягнуто певний рівень розуміння людської свідомості. Можливо, що це є єдиний шлях, який веде до мети і, вивчаючи самі лише тексти, ми ніколи не дізнаємось, чому в них одні слова вживаються часто, а інші-рідко. Щоб відповісти на це запитання, треба вивчити всі факти, які можуть пролити світло на те, як побудована, наприклад, людська пам'ять [1]. Інший шлях, на який вказує М. В. Арапов, є статистична лінгвістика. Ця парадигма наближена до Сосюрівської парадигми вивчення мови *per se*. Проте, якщо розуміти під статистичною лінгвістикою не будь-яке вживання кількісних методів, а чітку систему уявлень про квантитативну сторону мови, яка склалася у 60-ті роки, то лінгвісту не слід сподіватися, що вдасться відповісти на це питання. О. О. Леонтьєв, розглядаючи предмет психолінгвістики, відзначає, що уявлення про співвідношення мови та мовлення у сучасній лінгвістиці стало загальним і доходить до (Якобсон) цілковитого ототожнювання одна однієї таких пар: мова-мовлення та код-повідомлення. Це ототожнювання мови з кодом або системою кодів йде від сучасної теорії комунікації, яка надто спрощує реальну сутність процесу спілкування⁴. Психолінгвіст має справу з процесами кодування та декодування, оскільки вони співвідносять стан повідомлень зі станом учасників комунікації⁵.

За І. О. Бодуеном зовнішній вплив, ніби пропущений через мозок, є опосередкованою, системно організованою психікою людини та, зокрема, системно організованою мовою мислення. Іншими словами, мозок виступає в уявленні Бодуена як орган, що затримує та перетворює зовнішній вплив у світлі індивідуального та (через його посередництво) історичного досвіду⁴. Це є розвиток ідей фізіолога Сеченова про те, що "найзагальніший характер роботи головного мозку, . . . є невідповідність між збудженням і викликаним ним дією-рухом⁵.

Досить вагомими у цьому плані є висловлювання професора М. О. Ковалевського, що сягають ще 1877 року. Він, зокрема, писав: "Вимірювальними способами боролася фізіологія з віталізмом у фізичних явищах життя організму та перемогла ненаукову гіпотезу, що лише прикривала людське пізнання. Вимірювальними способами їй судилось розсіяти пітьму, яка панувала у розумінні психічних процесів. Перші промені світла в цьому темному царстві вже виблиснули. Необхідна лише наполеглива праця - і мова чисел розкриє перед нами таємничу роботу головного мозку"⁶.

Бодуен де Куртене, аналізуючи слова М. О. Ковалевського у статті "Кількісність у мовному мисленні", писав про створення "найвищої математики", котра "оволодіє також психічними та соціально-психічними явищами", і далі "як тільки така математика з'явиться - прийде час для справжніх законів психосоціального світу взагалі і насамперед мовного світу - законів, що гідно посідають місце поряд із законами точних наук"⁷.

Застосування лінгвістами поряд із структурними кількісними методами дозволило знайти ряд цікавих закономірностей. Так П. Гіро⁷ описав знайдену ним логарифмічну залежність між частотою вживання слова та його довжиною (що виражена,

наприклад, числом букв або складів). Наявність аналітичної залежності була підтверджена іншими авторами, зокрема, у публікаціях НТІ⁸. Найактуальнішим способом у лінгвістиці є розкриття механізму словотворення. М. В. Арапов відзначає, що перше запитання, що виникає у випадку використання структурного підходу при вивченні цього механізму є таке: що це за елементарні одиниці, з яких "збирається" слово? Відповідь, яку б дали більшість лінгвістів, у даному випадку є не досить вдалою: семантично наповнені морфеми дуже різноманітні та індивідуалізовані, щоб можна було б сподіватися знайти будь-який простий кількісний закон, якому підпорядковується довжина слова, що вимірюється числом морфем. Значно зручніше мати справу з такими одиницями, як склади або букви⁹.

В останні десятиліття у зв'язку з поширенням розвитком засобів обчислювальної техніки та прикладної математики кількісні методи все частіше застосовуються лінгвістами як за рубежом, так і в Україні. В Німеччині, зокрема, публікується серія "Квантитативна лінгвістика". На філологічному факультеті МДУ вивчаються математичні методи у лінгвістиці.

Поруч із виявленням структурних та кількісних закономірностей у мовознавстві, зокрема, у словотворенні найбільш глибоким та "полемічним" залишається питання: чому в людській мові існують саме ті закономірності, а не будь-які інші? Як ці закономірності зв'язані з роботою людського мозку? Можливо, що відповідь на ці запитання знайдуть психолінгвісти, поєднавши зусилля з фізіологами, біологами, кібернетиками, математиками та представниками інших наук. Належне значення в цьому плані мають слова Л. Пастера: "Науки лише виграють, якщо використовують запозичені один в одного методи та факти. Кожний такий дотик наук завжди є кроком вперед"¹⁰.

Особливий інтерес у плані вищезгаданого є аналіз закономірностей побудови складноскладених слів. Насамперед йдеться про дослідження кількісних співвідношень, що виражають довжину слова в цілому, а також його складових через число складів. Автором була проведена вибірка складноскладених слів у кількості 1115 одиниць. Далі увесь масив був розбитий на дві групи слів: з однаковим і не однаковим числом складів у компонентах. У першому випадку між числом складів у компонентах мають місце співвідношення: 1:1, 2:2, 3:3.

Наприклад: рай - цвіт, хліб - сіль, буркун - зілля,
 1 1 1 1 2 2

розрив-трава, братики - сестрички.
 2 2 3 3

У вищерозглянутому випадку має місце так звана дихотомія (ділення навпіл), коли ціле слово за числом складів поділене на дві рівні частини. Проте, більшу частину обраного масиву складають асиметричні слова, тобто слова з нерівними довжинами складників. При цьому зустрічаються відношення: 2:1 (1:2); 3:2 (2:3); 4:3 (3, 4); 5:3 (3:5) і ряд інших, наприклад:

яр-зерно, чар-зілля, сон-трава; хата-читальня,
 1 2 1 2 1 2 2 3

хлопчик-немовля, царівна-жаба, договір-обов'язок.
 2 3 3 2 3 4

Узагальнюючим критерієм, більш повно характеризуючим кількісні співвідношення, є відношення числа складів у всьому слові до числа складів у довгому компоненті. При цьому не має значення, де знаходиться довгий компонент: у препозиції чи постпозиції. Основним показником у цьому випадку є пропорція, що визначає чисельне відношення довжини слова до кількості складів у довгому

інші ряди. Так, випадок дихотомії ($p = 0$) є справедливим також і для числових послідовностей типу: 3, 6, 12, ...; 5, 10, 20, ... та інших.

У ході проведеного аналізу з обраного масиву були сформовані групи, покладені в основу систематизації складноскладених слів за кількісною ознакою. При цьому наведені значення Р мали місце в словах:

2:1	4:2	4:2	4:2
смійх-дзвін,	квіти-перли,	дизель-мотор,	фактор-модуль,
1 1	2 2	2 2	2 2

6:3	6:3	6:3
інженер-капітан,	матриця-функція,	робітник-металіст,
3 3	3 3	3 3

3:2	3:2	3:2	3:2
сон-трава,	син-вояк,	іван-чай,	жар-птиця,
1 2	1 2	2 1	1 2

5:3	5:3	5:3
віце-адмірал,	завод-велетень,	альфа-проміння.
2 3	2 3	2 3

ПРИМІТКИ:

1. Арапов М. В. Квантитативная лингвистика. -М. :Наука, 1988. -184с.
2. Арапов М. В. Продуктивность в естественном языке и ее измерение. М. :1974.
3. Арапов М. В. Регулярность семантических отношений//НТИ. Сер. 2, 1980, №9. с. 8.
4. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. - М. :Просвещение, 1969. - 214с.
5. Ф. де Сосюр. Курс общей лингвистики. -М. : Просвещение, 1933. -285с.
6. Ковалевский Н. О. Как смотрит физиология на жизнь вообще и "психическую" в особенности//Ученые записки Императорского Казанского ун-та. -1877, с. 42.
7. Бодуэн де Куртенэ. Избранные труды по общему языкознанию: ВПТ. -Т. 1. - М. : Наука, 1963. -191с.
8. Андрукович П. Ф. , Королев Э. И. О статистических и лексикограмматических свойствах слов // НТИ. Сер. 2. -1977. -№4. -с. 7-9.
9. Арапов М. В. Текст и язык - целостность и изменчивость// Лингвистика и вычислительная лингвистика. Тарту:Изд-во ТГУ, 1982. с. 3-20.
10. Валлери Радо. Жизнь Пастера / Перев. с франц. -М. : - 10 -Наука, 1950. - 223 с.
11. Стахов А. П. Коды золотой пропорции. -М. :Радио и связь, 1984, с. 152.
12. Соколов А. А. , Соколов Я. А. Математические закономерности электрических колебаний мозга. М. : Наука, 1975. -98с.